

Predgovor

Ovaj je zbornik nastao u sklopu nekoliko desetljeća duge suradnje između Zavoda za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Instituta za književnost Mađarske akademije znanosti iz Budimpešte. Mijenjale su se generacije i metodologije, ali je suradnja ostala ista: znanstveni susreti naizmjenice u Opatiji ili Lovranu te Budimpešti. Suradnju su najprije vodili ugledni profesori i autoriteti Miroslav Beker, Aleksandar Flaker i Viktor Žmegač, a zatim urednici ovoga zbornika. Rezultati susreta objavljeni su u časopisu *Umjetnost riječi* na hrvatskoj i u časopisu *Neohelicon* na mađarskoj strani. Posebno zanimljive ili aktualne teme zaslužile su zbornike (*Intertekstualnost & Autoreferencijalnost*, Zagreb, 1993. i *Kraj stoljeća – krajevi stoljeća*, tematski broj *Umjetnosti riječi*, 1999., br. 3-4). Takva je bila i tema simpozija *Identitet i razlika: hrvatski i mađarski kulturni stereotipi*, održanog u Lovranu od 19. do 23. svibnja 2004. Bogat odziv i raznolikost tema prvotnu su zamisao o propitivanju nacionalnih i etničkih stereotipa dviju susjednih kultura proširili različitim oblicima stereotipije i nacionalne književne građe. Pomak u građi zabilježen je u naslovu zbornika – *Kulturni stereotipi: koncepti identiteta u srednjoeuropskim književnostima*.

Radove u zborniku prožimaju tri izrečene ili pretpostavljene ideje. Prva je ideja o statusu stereotipa. Stereotipi ne izražavaju bit svojih predmeta, oni nisu ni istiniti ni lažni, to su društveni konstrukti, krajnje okamenjene točke u tvorbi identiteta, predodžbe i slike o vlastitome (autostereotipi) ili tuđem (heterostereotipi). Druga je zajednička pretpostavka: identitet se ne može konstituirati bez svoje razlike niti može biti konačan, tuđe je sjena koja u stopu prati vlastito, i obratno, vlastito se zrcali u tuđem. Napokon, treća je poveznica ovoga zbornika odnos prema stereotipima. Moderna je književna znanost stereotipe odbacivala jer se temeljila na paradigmatu imanentizma, autonomije i originalnosti. Kao što moderna umjetnost u sklopu poetike inovacije odbacuje “prepoznavanje” i ističe “očuđenje” (termini Viktora Šklovskoga), tako se moderna književnoznanstvena misao u sklopu paradigme imanentizma koncentrira na originalni tekst i njegova autora te odbacuje stereotipiju kao ponavljanje poznatih obrazaca suprotnih autonomiji i

originalnosti. Postmoderna je misao otkrila stereotipe kao kulturni kapital te ih izložila dekonstrukciji u antropologiji i kulturologiji, od čega je, kao što pokazuje ovaj zbornik, profitiralo i književno znanje.

Ovakav metodološki okvir otvorio je mogućnost čitanja kulturnih identiteta na različitim područjima, od tematsko-motivskoga sloja književnoga teksta do stilske reprezentacije i žanrovskih modusa te kulturne industrije u širem smislu.

Osnovno područje zastupljeno u zborniku nacionalni su i etnički stereotipi, prije svega u književnostima i kulturama Srednje Europe. U tom okviru zbornik se bavi općim pitanjima tvorbe i masovne proizvodnje stereotipa u 19. i 20. stoljeću, različitim slikama o sebi i drugima, ali i konkretnim analizama pojedinih tekstova, autorskih opusa i žanrova u kojima je stereotipija osobito izražena.

Raspon obrađenih tema seže od teorijskih pitanja o tvorbi identiteta (slike “vlastitoga”) i shvaćanja kulturnih razlika (slike “tuđega”) i Drugoga do interkulturalne stereotipije, od metodoloških pitanja o ulozi stereotipa u suvremenoj kulturologiji do pojedinih nacionalnih, etničkih, autorskih i žanrovskih stereotipa. Ernő Kulcsár Szabó problematizira stereotipe kao povijesne “tragove” nedostupnog identiteta, koji *ex negativo*, svojom “iritantnom samorazumljivošću”, imaju djelotvoran spoznajni potencijal. Potpisanu urednicu zanimao je fenomen “diseminacije” nacije kod kolonijalnih i polukolonijalnih naroda, tj. nemogućnost tvorbe jednoznačnog identiteta, što je u hrvatskome slučaju, zbog klizenja iz kroatocentrizma u jugoslavenstvo i obratno, rezultiralo kasnim stvaranjem nacionalne države. Viktor Žmegač bavi se klišejima i stereotipnim obratima u predodžbama o Njemačkoj i Nijemcima od romantizma (“narod pjesnika i filozofa”) do danas (tehnička i gospodarska nacija). István Fehér polazi od hermeneutičke razlike između prosvjetiteljskog univerzalizma koji odbija predrasude i romantičnog individualizma koji pretpostavlja osobni udjel u spoznajnom procesu, pa u oslonu na Gadamera vidi predrasude kao “uvjete razumijevanja” sebe i drugih. István Fried promatra ulogu stereotipa u tvorbi modernih nacija u srednjoeuropskim kulturama te posebno analizira nacionalne stereotipe u Kumičića, Gjalskoga, ali i Krležu. Unatoč velikom antistereotipnom obratu u avangardi, konstruktivistička avangarda 20-ih vraća se u oblikovanju svakodnevne stereotipnim tehnikama, kao što pokazuje Zoltán Kékesi na primjeru mađarskoga pripadnika Bauhauusa Ernőa Kállaija. Tri znanstvenice s različitim područja, Sanda Katavić, Jasna Horvat i Helena Sablić Tomić, prezentiraju

rezultate svojih istraživanja sa studentima na sveučilištima u Osijeku i Splitu o utjecaju kulturne industrije u tvorbi identiteta (lokalnoga, nacionalnoga, europskoga).

Osim ovih općenitih teorijskih i kulturnopovijesnih pitanja, zbornik donosi niz analitičkih radova s novim uvidima u poznate probleme i građu. Tako Davor Dukić otkriva “ungarofiliju” u hrvatskoj književnosti ranoga novog vijeka na cijelome nacionalnom teritoriju, od Slavonije do Dubrovnika, pri čemu posebno ističe, potkrjepljujući to brojnim primjerima, ugrofilstvo dalmatinskih ranonovovjekovnih pisaca, tada građana Mletačke Republike. Marijan Bobinac prati identitetske preinake Körnerova romantičnoga Zrinskoga, koji se u različitim nacionalnim književnostima pojavljuje u različitim nacionalnom ruhu, kao Hrvat, Mađar ili Nijemac. Ulrich Dronske pronalazi tri “slike” Hrvata u književnosti na njemačkome jeziku u 20. stoljeću: kolonijalnu sliku u “sjaju K. u. K. monarhije” (Jünger, Doderer), jugoslavensku sliku (Handke) i postmodernističke narativne igre (N. Gstrein). Gábor Bednatics iščitava slike Budimpešte u modernoj mađarskoj lirici, dok se György Eisemann na istome materijalu zanima za nacionalne stereotipe kao povijesne alegorije (npr. Mohačka bitka). Dva su priloga posvećena modernom mađarskom romanu kao poprištu tvorbe nacionalne mitologije i stereotipije. Oslanjajući se na postkolonijalnu teoriju stereotipa, Ágnes Hansági otkriva slike puste u mađarskome patriotskom govoru od modernoga romana do puste-pizze kao sinagoge za Mađarsku u suvremeno doba. Iz Szajbélyeve analize “riječkoga romana” Maurusa Jókaija, nastalog u doba najžešćih hrvatsko-mađarskih političkih sukoba na prijelomu 19. u 20. stoljeće, saznajemo za mađarske strahove od Slavena. Peter Zajac istražuje tvorbene i medijske aspekte slika o drugima na primjeru trokuta slovačko-čeških, slovačko-mađarskih i češko-njemačkih stereotipa, odzrcaljenih u Hašekovu Švejku kao retoričkoj polistereotipnoj figuri. Beatrix Kricsfalusi podsjeća nas na poznate stereotipe o narodima negdašnje podunavske monarhije što ih je stvarala i širila bečka opereta, koja je i sama “stereotip Monarhije”.

Napokon, stereotipija je pružila priliku najmlađim hrvatskim književnim znanstvenicama i znanstvenicima da primijene metode novih kulturoloških studija i dođu do originalnih rezultata. Analizirajući nesuglasje junaka romana Janka Polića Kamova sa stereotipnim obrascima društvene sredine, Danijela Lugarić dolazi do zaključka o identitetu kao nikad dosegnutome i zaokruženome konceptu. Kroatistica Bernarda Katušić sa Sveučilišta u Be-

ču prati ulazak bajke u visoku književnost, a žanrovsku stereotipiju bajke promatra kao “carstvo razlika”. Na jednome posebnom žanrovskom području, dječjem romanu 20. stoljeća, Dubravka Zima sažima oblike stereotipnih slika djeteta u nacionalnoj književnosti. Milka Car istražuje ambivalencije u recepciji *Natana mudrog* u hrvatskome kazalištu uoči Prvoga svjetskog rata kao plod ideoloških razlika na političkoj sceni, a Leo Rafolt traži Ameriku i neeuropski svijet u Kosorovim dramama pariškoga ciklusa 20-ih godina otkrivajući multikulturalnost davno prije globalizacije.

U panorami stereotipnih tvorba i pretvorba srednjoeuropskih naroda, od kulturofilije do kulturofobije i obratno, zbornik otvara pitanja o mitovima moderne kulture i preosmišljuje dosadašnje predodžbe o identitetima modernih nacija. Prihvaćajući stereotipe kao zahvalan predmet dekonstrukcije, suvremena je kulturologija našla način za shvaćanje identiteta u zrcalu razlike, a time i za razumijevanje drugoga bez potiranja vlastitoga. Ipak, razgovor o stereotipima nikada nije lak, pa ni najosviještenija metodologija nije na njih imuna. Autorica predgovora na nekim je mjestima u zborniku primijetila prosijavanje starih stereotipa, ali ih namjerice nije uklanjala – ne zbog političke ili znanstvene korektnosti, nego zbog dokaza o njihovoj trajnosti. U tome je izazov i rizik svakoga susreta sa stereotipima, pa i ovoga srednjoeuropskoga.

Radovi okupljeni u ovome zborniku svjedoče o jednoj drukčijoj književnoj znanosti od one kakvu smo donedavno poznavali i njegovali. Književnost se više ne promatra kao izolirano i autonomno područje, nego kao osebujno, različitim ideologijama i interesima premreženo kulturno polje. Osim toga, čini se da ovakav tip kulturoloških istraživanja obećava ne samo nove uvide u tvorbu nacionalnih identiteta u modernoj kulturi nego može poslužiti i kao uvod u aktualne probleme identiteta u eri globalizacije i virtualizacije.

Dubravka Oraić Tolić
Zagreb, studeni 2005.